

Sadık Aslan: Dr. Reşid ve 1915 Diyarbakır katliamları

Posted on 02/11/2014

Anadolu halklarını katliamlardan geçiren kimi şahsiyetlerden sıkça sözedilir ancak katliamcılığıyla herkesi geride bırakan Dr. Reşid fazla bilinmez. 1915 katliamlarını gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürdistan'daki baş aktörlerinden Diyarbakır valisi Dr. Mehmet Reşid üzerinde önemle durmak gerekiyor.

“Yarı yolda feci bir görüntüyle karşılaştık. Öldürülenlerin cesetleri, yolun her iki yanını adeta doldurmuştu. Bir kadın cesedinin uzun saçlarıyla yarı yarıya örtüldüğünü fark ettik; burada yüzleri kan içinde olan, kurumuş kanın narin bedenlerini kızıla boyadığı kadınlar gördük. Bir tarafta yine güneşin altında kömür gibi kararmış erkek cesetleri vardı. Siverek'e yaklaşırken, artık ortalık cesetlerden geçilmiyordu, büyük çoğunluğu çocuk cesetleriydi. Diyarbakır'a yaklaşırken, cesetlerin sayısı iyice arttı... Diyarbakır surlarının dibinde cesetler bulacağımızı düşünmüyorduk ama yanılmışız; kentin kapısından girerken bile ölülerin arasından geçiyorduk.”

Yukarıdaki alıntı, 1915 yazında Diyarbakır'a atla giden bir Osmanlı görevlisinin kaleminden. Aşağıdaki alıntı ise, yine aynı günlerde, bir yaylanın yamaçlarına kurulmuş Mardin'in yükseltisinden, Diyarbakır'dan gelen ana yola bakan bir Süryani papazın yazdıkları.

'Askerler Hıristiyan esirlerini düşük fiyata Kürtlere satıyordu'

O yoldan gelenler tehcir kabileleridir; “Kürtlerden oluşturulan çetelerin kuşattığı, Diyarbakır'dan gelen uzun bir kabile gördük. Onlara saldırıyor, mallarını çalıyor, aşağılıyor

ve aç bırakıyorlardı. Öldürülmeden önce Müslüman olmaları için bir şans veriliyor, tersi halde hemen öldürülüyorlardı. Bu dağlar ve vahşi arazi Hıristiyanlara mezar olmuştu... Askerlerin esirlerini çok düşük fiyatlarla Kürtlere sattığını haber aldık... Bazen tüm kabileyi 1.000 liraya, bazılarını 600 ya da 500'e bırakıyorlardı. Kafiledelikler çıplak arazide ve vadilerde bırakılıyor, dağıtılıyor, elbiseleri soyulup vuruluyorlardı. Ama bu kadarla da kalınmıyor; karınları yarıyor, bağırsakları çıkarılıyor, değerli bir şey kalmasın diye kadınların saçları, giysileri ve ayakkabıları aranıyor. Altın dişi olanlar en talihsizleriydi. Çünkü öldürülmeden önce bu dişleri sökülüyordu. Bütün bunlar yüklü bir ganimete konmak içindi."

Normal bir insanın hayal gücüyle bile ulaşamayacağı ve insan havsalasının alamadığı bu anlatılarla daha fazla karşılaşıyoruz. Tarihsel bir arka plan var olmakla beraber, Ermeni aydın ve önde gelenlerinin İstanbul'dan Çankırı ve Ayaş'a tehcir edildiği gün olan 24 Nisan 1915, genelde Ermenilerin yokoluş yürüyüşünün başlangıcı olarak kabul edilir. Bunu, temel kurulma noktası olan, o dönemin İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın çıkardığı Tehcir Kanunu'nun tarihi olan 27 Mayıs 1915 izler.

Ermenilerin yokoluş yürüyüşüne 500 bin Süryani de dahil oldu

Ermenilerin bu Yokoluş yürüyüşü'ne, geride kırimdan geçmiş 500 bin insan bırakarak Süryaniler de dahil olur. Bu 500 bin rakamı, Ermenilerin uğradığı katliamın bilançosu olan 1-1,5 milyon rakamından küçük olacak ki genelde ya unutulur ya da parantezlere, dipnotlara hapsedilir! Belirtilen tarihler, günümüze katliamlara maruz kalmış halklar açısından travmalar veya varolma mücadeleleri; diğer taraftan da yüzleşememe sorunlarından dolayı farklı toplumsal sorunlar ve değişik garabetler olarak sirayet eder, Türk ve Kürt toplumları dahil olmak üzere, meselenin esas müsebbibi olan kurumlarca hakkıyla bir yüzleşme gerçekleştirilemeden toplumsal ve kurumsal hastalıklardan kurtulmak da çok zor. Mahlukat-ı beşer nisyan ile malul olabilir ama toplum öyle değildir, organizma olarak bir hafıza taşır,

unutursa illa ki bir vakit dikişleri patlar. Bedeli çok ağır olur. O nedenle aradan neredeyse 100 sene bile geçse Ermeni ve Süryani katliamları günümüzün sorunlarıdır.

İttihat Terakki'nin pantürkizmi ve Diyarbakır valisi Dr. Reşid

Yaşananlar bağlamında yeterince bilinmeye büyüteç tutmak, yaşanmış olana daha iyi vakıf olmak, bunu da bir tutuma dönüştürmek için gerekli olur. Bundan hareketle, 1915 katliamlarını gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürdistan'daki baş aktörlerinden Diyarbakır valisi Dr. Mehmet Reşid üzerinde önemle durulmayı gerektiriyor.

Anadolu yakın tarihinde, halklara kök söktüren, halkları katliamlardan geçiren bazı şahsiyetlerden sıkça sözedilir. 1918'de Karadeniz'de Rumları kırımdan geçirdikten sonra Koçgîrî'de de Kürtleri katleden Topal Osman (Laz Osman); Türk-Yunan savaşında İzmir'de Rumları katledip İzmir Fatihî namını aldıktan sonra Koçgîrî'de de bildiklerini uygulayan Sakallı Nurettin Paşa, bu Sakallı'nın damadı olup hem Koçgîrî, hem Zîlan hem de Dêrsim Kürt katliamlarında temel rol oynayan Hüseyin Abdullah Alpdoğan sıkça zikredilenlerdendir. Bunlara eklenecek başka isimler de sıralanabilir. Ne var ki katliamcılığıyla bunları geçen Dr. Reşid ya fazla bilinmez ya da isminden az bahsedilir.

23 Ocak 1913 Bab-ı ali Baskını'yla ittihatçılar yönetimi ele geçirdikten sonra Talat, Enver ve Cemal muhteşem üçlüsü pantürkist fikirlerle hızla bir askeri diktatörlük kurmaya başlarlar. Anadolu'nun batısında da örgütlenmeler geliştirilirken Kürdistan vilayetlerine gönderilen yöneticiler bu üçlünün akrabaları veya en yakınlarıdır. Çünkü pantürkist politikayla batıda Rumların halledilmesine başlanmıştır ama esas halledilmesi gerekenler olarak doğuda sırasıyla Ermeniler, Süryaniler ve Kürtler, yani 'Türk' olmayanlar bulunmaktadır. Onları halletmek için de 'kafa adamlar' gerekecektir. O dönemde Van, Hakkari, Siirt ve Bitlis şehirlerinde Ermeni ve Asuri-Süryani katliamlarını gerçekleştirenler olarak Cevdet, Enver'in kayınbiraderi, Halil Kut ise Enver'in amcası. Enver'in kardeşi Nuri Paşa da Kürtlere en

zalim davrananlardan biri olacaktır.

Dağıstan'dan geldi Kürtlere akraba oldu

Dr. Reşid de 1915 katliamlarının, nüfusu homojenleştirme planlarının sahibi olan Talat Paşa'nın bölgedeki başyardımcısı olarak Diyarbakır valiliği yapar. 1915 yaz ve sonbaharında Diyarbakır ve Mardin kentlerini bir vahşet ortamında diken üstünde yaşatmıştır. Yazının başındaki iki alıntı Dr. Reşid'in sorumluluğundaki katliamlardan iki kesittir. O vakit Mardin bir sancak olarak Diyarbakır vilayetine bağlıdır ve Diyarbakır vilayeti genelinde olup bitenler yaygın ve bilinçli bir işbirlikçi ağını ve üst düzeyde bir koordinasyonu gösteren dehşet verici ve sistematik bir özelliğe sahiptir. Dr. Reşid'i birçok 'meslektaşı'ndan farklı kılan, onun bu özellikleri sergileyebilme 'yetisi'dir. Bu şekliyle gündeydeki çöllere tehcir kabileleri sürülürken, çölden önceki bu son vilayetin yolları ve patikaları, kuzey vilayetlerinden gelen tehcir kabilelerinin saldırıya uğrayıp katledildiği ölüm tarlalarına dönüşmüştür.

1872'de Dağıstan'da doğan ve bebekken Türkiye'ye getirilen Reşid, ilk ittihatçılardan bir Çerkez'dir. İstanbul'da Askeri Tıbbiye'de okurken, 1889'da okul arkadaşları olan Kürt Abdullah Cevdet ve İshak Şükuti, Arnavut İbrahim Temo ve Azeri Hüseyinzade Ali'yle beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temeli olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurulmasında rol aldı (ilk ittihatçılardan hiçbiri Türk değildir). Bu çalışmalarda Şahin Giray kod adını alır. Torunları bu adı sonradan soyadı olarak benimseyeceklerdir. 1897'de Cenevre'de yayınlanan İttihat ve Terakki dergisi 'Osmanlı'nın çıkarılmasında iki Kürt, İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet'le beraber çalıştı. Siyasi faaliyetleri nedeniyle sürgündeki Kürt siyasi eylemcileriyle tanıştığı Kuzey Afrika'ya sürgün edildi. Botan Mîr'i Bedirxan'ın torunu Mazlume ile evlenmişti. Bu yolla Bedirxan sülalesinin sadık kolları ve onların aracılığıyla da Milli ve Karakeçi aşiretleriyle iyi ilişkisi ve Kürtlerle içli dışlılığı neye yaradı dense, bunun hayırlı bir sonucundan bahsedilemez. Kürtleri böylece iyi tanımış olduğundan olsa gerek

Reşid, 1915'te katliamlarda aktif rol oynamak üzere ağırlıklı olarak Kürtlerden teşkil El-Xemsin denilen ölüm mangaları örgütlemiş, en büyük katliamları bu gruplar yapmıştır.

Ermeni ve Süryani çarşuları yakıldı

1908 Jön Türk devriminden sonra sürgünden dönmüş, idari işlerde kariyerine başlamıştı. 1909'dan itibaren İstanköy kaymakamı, Humus, Kozan, Rize ve Karesi mutasarrıfı olarak görev yapmıştı. Karesi'de 1913-1914'te çalışırken Talat'ın emriyle Rumların zorunlu tehcirini örgütlemişti. "Vicdansız, şiddete tapan, ahlaksız ve iyi bağlantıları olan" bu adam ilkin İttihat-Terakki'nin kirli işlerini ve tetikçiliğini yaparken, katliamcılığın stajını bu son görev yerinde yapmış gibi gözüküyor. Daha sonra Basra'da çalışmış, Bağdat ve Musul'da da valilik yapmıştı. Dr. Reşid, 1914 Ağustos'unda Diyarbakır valiliğine atandıktan bir hafta sonra Diyarbakır'ın eski çarşuları üç gün üç gece yandı. Yakılıp yağmalanan, harabeye dönen 1578 dükkan ve deponun çoğu Ermeni ve Süryanilere aitti. Reşid'in daha barış zamanındaki bu aculluğu, onun görevinden alınıp yerine, Hıristiyanlara daha yakın olan Hamid Bey'in getirilmesine neden oldu. Ne var ki çarşı yangını daha kötü günlerin habercisiydi ve altı ay sonra Mart 1915'te Reşid yeniden vali koltuğuna oturtuldu.

27 Mayıs 1915'teki ilk Ermeni tehcir kararnamesi, cephe hattından uzak olduğu için fiilen Diyarbakır'ı dışta bırakmıştı. 21 Haziran'da Talat, Ermenilerin genel tehcir emrini Diyarbakır, Trabzon, Harput ve Sivas valilerine gönderecekti ama Reşid daha Nisan'da katliam hazırlıklarına başlamıştı. Yerel İttihat ve Terakki mebusları olan Feyzi ve Zülfü ile uyumlu çalışmış (Bunlar Dr. Reşid'in ekibinin en önemli isimleridir), kendisine ayakbağı olabilecek Maden-Ergani, Mardin, Lice, Derik, Midyat, Çermik, Savur ve Silvan yöneticilerini ya görevden uzaklaştırmış ya da öldürmüştür. 50 milis içerdikleri için Arapça 'elli' anlamına gelen El-Xemsin ölüm mangalarını da eşzamanlı olarak oluşturur.

Hıristiyanları Dicle'de boğdurdu

Nisan ortasında askerler ev ve kiliselere dalmak için silah arama bahanesini kullandılar ve genel aramalara başlandı. Mayıs sonunda 2000'e yakın Süryani ve Ermeni önde geleni tutuklanarak işkencelerden geçirildi, bazıları işkencelerde öldürüldü. Aynı günlerde Musul'a doğru ilk tehcir kafilesi yola çıkarıldı ve yolda katledildi. Reşid, yüklü bir rüşvet karşılığında, bir grup çok zengin Ermeni'yi tehcir yerini, Urfa'dan daha kolay göç edebileceklerini düşündükleri Musul'a aktarmaya söz vermişti. Grup, bu özel anlaşmanın onları kurtardığına inanadursun, Reşid'le anlaşmalı olan Kürt Mustafa ve Ömer tarafından Musul'a ulaşım yolu olan Dicle Nehri'nde tümü öldürüldü.

Mustafa ve Ömer, Raman Kürtleri kadın ağası Perîxanê'nin oğullarıydı. Kafilerden elde edilen ganimetin yarı yarıya paylaşılması biçiminde Reşid'le anlaşma yaparak Dicle Nehri yoluyla keleklerle gönderilen 4 büyük kafilenin katledilmesine katıldılar. Güzergah boyu birçok yerde, halk nehirde yüzen şişmiş cesetlerle karşılaşınca yerel yönetim tehcirlerin karayoluyla yapılmasını emretti.

Haziran'da amele taburlarında görev yapan çok sayıda Hıristiyan asker Ergani, Harput, Urfa yollarında öldürüldü. Mardin, vilayete bağlı bir sancaktı ve özellikle Süryanilerin önemli dini merkezleri buradaydı. Reşid, elindeki kadroların bir kısmını buradaki katliamları örgütlemek için gönderdi. Katliam hazırlıkları için vilayet merkezinde yapılan, asker kaçakları ve silahlar için ev aramaları, tutuklama gibi ön hazırlıklar aynen burada da gerçekleştirildi. Bunun için Reşid'in kendisi de bizzat Mardin'e gitti. Tutuklananlardan oluşturulan, Ermeni dahil çoğunluğu Süryani olan kafiler Diyarbakır'a götürülme adına yollarda katledildi.

Başlangıçta Almanların Osmanlı Hükümeti'ne Ermenilere sert işlem etmeleri için örtülü izin verdiği bilinen bir gerçek. Ruslara karşı ayakbağısız savaşacak bir Osmanlı isteniyordu, hatta bu nedenle Asya'ya bile yayılacak Pan-Türkist ütopya teşvik ediliyordu. Katliamlar diğer Hıristiyan grupları, hatta Alman misyonerleriyle ilişkideki Protestan ve Katolik

yanlıları da kapsayınca bazı Alman diplomatları tepki gösterdi. Bunun üzerine Talat Paşa, Ermeni olmayan Hıristiyanların öldürülmemeleri için 12 Temmuz'da Reşid'e telgraf gönderdi. Ama bu telgraftan önce Nisan ve Mayıs katliamları çoğunlukla Diyarbakır kenti ve civar köy-kasabalarda gerçekleştirilmişti. Haziran ve Temmuz başındakiler Mardin sancağında olmuştu. Yani zaten olan olmuş, geriye kurtarılacak pek bir şey kalmamıştı. Buna rağmen Talat'la danışıklı olduğu anlaşılan öldürmelerin devam ettiği, daha gizli kapaklı gerçekleştirildiği görülüyor. Örneğin Midyat'taki saldırılar 19 Temmuz'da başladı, bir hafta süren katliamda 7 bin Süryani katledildi. Nusaybin'dekilerin hemen tümü ve Cizre'de de 5 bin Süryani Ağustos'ta katledildi. Osmanlı yetkilileri bile Dr. Reşid'e öfkeliydiler çünkü muhalif memurları bile öldürmüştü. Ama Reşid, buna rağmen 1916'ya kadar koltuğunu korudu.

Diyarbakır vilayetinde 200 bin Ermeni ve Süryani öldürüldü

Reşid'in valiliği süresince Diyarbakır, ölüm tarlaları vilayeti ve kaynaklar Diyarbakır vilayetinde 200 bin Hıristiyan'ın öldürüldüğünü tahmin ediyor. Bu sayının 145 bini vilayetin yerlisi, yaklaşık 55 bini tehcir kabilelerine yapılan saldırılarda öldürülen yabancılarıdır. Yerli kurbanların 75 bini Süryani, 70 bini Ermenidir.

Reşid'in Diyarbakır ve Mardin'de karşımıza çıkan katliam sistematığı şöyle özetlenebilir: İlk dini liderler dahil erkek ileri gelenlerin tutuklanması, işkenceli sorgular; yaklaşık bir ay sonra ileri gelenlerin öldürülmesi, sonra diğer yetişkin erkeklerin tehcidir ve öldürülmesi; erkek akrabalarına katılacakları söylenen kadın ve çocuklardan teşkil kabilelerin kentlerden çıkarılması. Bütün bunlar olup biterken gayrı-müslimlerin servetlerine el konulması. Katliamlar 1915 Haziran ve Eylül'ü arasındaki kısa dönemde tamamlandı. Bölgenin her yerinde kurbanların cesetlerine rastlanabilirdi: "Ana yollarda, şehir kapıları dışında, kasaba dışındaki tepelerde, mağaralarda, kaynaklarda, kuyu ve sarnıçlarda, lağımlarda, göllerde ve nehirlerde sürüklenirken. Hiçbir yolcunun gözünden kaçmazdı cesetler..."

Dr. Reşid 1915 sonlarında İstanbul'a çağrılarak İttihat-Terakki'nin gözünde aşırı görünen kitlesel öldürme olayları nedeniyle sorgulandı. Sorgusunda "Ermeni eşkiya vatanın bünyesine girmiş tehlikeli mikrop kolonisinden başka bir şey değildi. Doktorun görevi de mikropları öldürmek değil mi?" diye doktorluk mesleğine bağlılığını ifade etti! Savaşın sonra hapsedildi ama mahkemeden önce cezaevinden kaçırıldı. Genelde, zamanında her şeye kadir yüksek ego sahiplerinde görülebilen şekilde, 'düşüş'ten sonra, aranırken intihar etti. Cumhuriyet döneminde 'vatani hizmetleri'nden dolayı çocuklarına maaş bağlandı...

"Zalim zulmünü işletirken akellilerin elleri temiz olamaz" der Halil Cibran. Dr. Reşid, zulmünü yeterince işletmiş gözüküyor. Ama feodal güçler, çeteler, kıskırtılmış gruplar ve hatta mahalli halk dışındaki tepelerde, mağaralarda, göllerde cesetler dolup taşarken kim, nasıl temiz kalmış olabilir ki?!

Kaynakça:

- Katliamlar, Direniş, Koruyucular - David Gaunt - Belge Yayınları
- İttihat Terakki ve Kürtler -
- Naci Kutlay - Beybûn Yayınları
- Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler - Hikmet Özdemir
- Talat Paşa'nın Gurbet Masalları -
- Cemal Kutay

Kaynak: Yeni Özgür Politika, Ağustos 2011